

ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΤΩΝ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΜΕΤΑΚΕΝΩΣΗΣ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ

Α.1. Οι οικονομικές δραστηριότητες των Μοσχοπολιτών¹ αποκτούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όχι μόνο γιατί προάγουν τις εμπορικές τους επιχειρήσεις που οδηγούν στην προσωπική πρόοδο και την ευημερία, αλλά κυρίως γιατί αυτές μετεξελίσσονται σε δυναμικό παράγοντα διαφωτιστικής και πολιτισμικής ενεργοποίησης, η οποία μετακενώνεται στον Ελληνισμό. Έτσι οι διεργασίες αυτές συμβάλλουν στην εθνεγερτική εγρήγορση του υπόδουλου Γένους και στην πολιτισμική ανάπτυξη του νεοσύστατου Νεοελληνικού Κράτους.

2. Ακολουθώντας την ενεργητικότητα των φίλεργων Μοσχοπολιτών και διερμηνεύοντας την κοινωνική και εθνική διάσταση της συμβολής τους, τους παρακολουθούμε, πρώτον: στις οικονομικές τους δραστηριότητες α) στο χώρο της Μοσχόπολης και των όμορων κοινοτήτων, β) στα πλαίσια των εμπορικών τους δραστηριοτήτων, σε σχέση με τις μετακινήσεις τους κατά τη διάρκεια των εσωτερικών τους αποδημιών, γ) στις αντίστοιχες δραστηριότητές τους στα πλαίσια των εξωτερικών τους αποδημιών, και δεύτερον: στις διεργασίες, στο μεταβολισμό και τη μετακένωση του οικονομικού φαινομένου στην ίδια τη Μοσχόπολη και σε επέκταση σε όλο τον Ελληνισμό.

Β.Ι. Οι εμπορικές και οικονομικές δραστηριότητες των Μοσχοπολιτών. Α΄. Η Μοσχόπολη² και η περιοχή της

1. Είναι γνωστό ότι οι πρώτοι μικροαστικοί οικισμοί δημιουργήθηκαν πριν από

1. Οι Μοσχοπολίτες, όπως είναι γνωστό, ήταν Βλαχόφωνοι και αποτελούσαν ένα δυναμικό και αναπόσπαστο τμήμα του ελληνισμού. Την επίκτητη όμως γλώσσα τους, την Κουτσοβλαχική, τη χρησιμοποιούσαν μόνο στο κλειστό τους οικογενειακό περιβάλλον. Στις δημόσιες σχέσεις τους μιλούσαν και έγραφαν ελληνικά, γλώσσα στην οποία στηρίχτηκε αποκλειστικά και η παιδεία τους.

2. Βασική βιβλιογραφία για τη Μοσχόπολη: Ιωάν. Μαρτινιανού, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, Θεσσαλονίκη 1957· του ίδιου, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχόπολεως*, τ. Α΄, Αθήναι 1939· Φ. Μιχαλοπούλου, *Μοσχόπολις. Αι Αθήναι της Τουρκοκρατίας (1500-1769)*, Αθήναι 1941· Κ. Σκένδερη, *Ιστορία της αρχαίας και συγχρόνου Μοσχόπολεως*, Αθήναι 1928²· Ευλ. Κουρίλα-Λαυριώτου, *Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημία αυτής*, Αθήναι 1935· Θ. Βελλιανίτη, «Μια εξαφανισθείσα πόλις, η Μοσχόπολις της Β. Ηπείρου», *Ημερολόγιον Μεγάλης Ελλάδος* (1922) 226-239· Κ. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, *passim*· Α. Μ. Κολτσίδα, *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνοβλάχων στον βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, (διδ. διατρ.), Θεσσαλονίκη 1994, *passim*· R. Ruaux, *Δυστυχησμένη Βόρειος Ήπειρος (Οδοιπορικό 1913 - Απελευθέρωση - Αυτονομία)*, Αθήνα χ.χ., *passim*, όπου και αναλυτική βιβλιογραφία για τη Μοσχόπολη (σσ. 138, 140 σημ. 198).

την τουρκοκρατία στην Ήπειρο και τη Βορειοδυτική Μακεδονία. Η ανάπτυξη αυτών των οργανωμένων τάξεων οφειλόταν κατά κύριο λόγο στην οικονομική ζωή των περιοχών τους, η οποία προήλθε από την εμπορική μετακίνηση του πληθυσμού τους στον ευρύτερο ελληνικό και βαλκανικό χώρο. Έτσι αναπτύχθηκαν ακμάζουσες κοινότητες και κωμοπόλεις, οι οποίες δημιούργησαν έναν αξιόλογο τοπικό πολιτισμό με τις οικογενειακές μικροεπιχειρήσεις της ξυλουργικής, της χρυσοχοϊκής, της υφαντικής, της τυροκομικής και της επεξεργασίας των δερμάτων.

Αυτές οι κοινότητες στα πρώτα χρόνια της ανάπτυξής τους είχαν αυτόνομη και αυτόνομη οικονομική και πολιτισμική ζωή και κυριαρχούσαν στο χώρο τους, όπως το Μέτσοβο, το Συρράκο, οι Καλαρρύτες, η Αχρίδα, η Άνω και Κάτω Μπεάλα (Μπέλιτσα) και η Μοσχόπολη με τα γύρω της χωριά, Υπισχία ή Σίπισχα, Λάγγα, Νίτσα, Γράμποβο, Νικολίτσα, Λινοτόπι, Δάρδα και Γράμμοστα.

2. Συγκεκριμένα η περιοχή της Μοσχόπολης παρουσίασε πρωταγωνιστικό ρόλο, αφού το Λινοτόπι άκμαζε ήδη από το 1164³ και η Νικολίτσα κυριαρχούσε όχι μόνο οικονομικά, αλλά και διοικητικά, ως παλαιά επισκοπή με έδρα της τη μητρόπολη της Καστοριάς⁴. Και βέβαια η Μοσχόπολη, η οποία συγκροτείται σε οικισμό στα χρόνια 1330-1380 και αρχίζει να αναπτύσσεται στη διάρκεια 1500-1600, σύμφωνα με τον Ιωακείμ Μαρτινιανό, παρουσίασε σχετική κοινωνική ευημερία⁵.

Σύντομα όμως η Μοσχόπολη δραστηριοποιήθηκε και στην ευρύτερη περιοχή και παρουσίασε κυρίαρχο οικονομικό ρόλο, αφού με τα προνόμια που διασφάλισε κατά την εποχή της τουρκοκρατίας δεν υπαγόταν σε καμιά επαρχιακή αρχή ούτε εξαρτιόταν διοικητικά από τον έλεγχο κάποιας κεντρικής εξουσίας. Απόκτησε λοιπόν πλήρη, ανεξάρτητη δραστηριότητα με αυτονομία και αυτοδιοίκηση, η οποία στηριζόταν σε δικούς της εκλεγμένους τοπικούς άρχοντες και δημιούργησε έτσι τις καλύτερες προοπτικές για οικονομική και πολιτισμική ανάπτυξη.

Μάλιστα έφτασε σε τέτοιο βαθμό οικονομικής δραστηριότητας, αφού, όταν ούτε αυτή η Θεσσαλονίκη είχε ξένους εμπορικούς αντιπροσώπους, στη Μοσχόπολη εγκαταστάθηκε στα 1694 γαλλικό εμπορικό πρακτορείο⁶ και στα 1718 αντίστοιχο αγγλικό.

Β'. Οι Μοσχοπολίτες στην εσωτερική διασπορά

1. Με τη συνθήκη του Πασσάροβιτς (Passarowitz-1718) ο υπόδουλος ελληνισμός διευκολύνθηκε στις μετακινήσεις του τόσο στο εσωτερικό της οθωμανικής αυτοκρατορίας όσο και στις βαλκανικές και ευρωπαϊκές χώρες⁷. Αρχίζουν τότε οι μεγάλες

3. Χ. Ν. Ρέμπελη, «Η ιερά μονή Ζέρας», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 5 (1930) 26.

4. Ιωακ. Μαρτινιανού, *Συμβολαί*, σ. 83. Εξάλλου δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι γενικά τα Ζαγοροχώρια παρουσίαζαν ακμή και ευημερία από το 14ο ακόμα αιώνα (Ι. Λαμπρίδου, *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, τεύχος 8ο, Αθήναι 1889, τεύχος 8ο, σ. 25).

5. Ιωακ. Μαρτινιανού, *ό.π.*, σ. 87.

6. Ν. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, Paris 1956, σσ. 141-166.

7. Η ευχέρεια της μετακίνησης αυτής δόθηκε με τα άρθρα εκείνα της συνθήκης που επέτρεπαν στους υπηκόους της αυτοκρατορίας των Αψβούργων και της Τουρκίας να επικοινωνούν ελεύθερα από την ποτάμια οδό του Δούναβη και να ασκούν αβίαστα το εμπόριο στην ξηρά και στη θάλασσα.

αποδημίες, κυρίως στην Κεντρική Ευρώπη, στις οποίες συνέρρεαν κατά χιλιάδες οι Έλληνες, ιδιαίτερα του βορειοελλαδικού και ηπειρωτικού χώρου. Πρωταγωνιστικό ρόλο στις μετακινήσεις μέσα στον ελλαδικό χώρο (στην εσωτερική διασπορά), με πλούσιες οικονομικές δραστηριότητες, παρουσίασαν οι Μοσχοπολίτες, αφού ήδη ζούσαν σε ένα έντονο εμπορικό κλίμα σε όλη τη διάρκεια του προηγούμενου αιώνα.

2. Στα χρόνια που ακολούθησαν εντείνονται οι αποδημίες στον ευρύτερο κεντρικό και ευρωπαϊκό χώρο. Δύο ήταν τα σπουδαιότερα ρεύματα που οδήγησαν κυρίως τους Ηπειρώτες και τους Δυτικομακεδόνες⁸ σ' αυτή τη μεταναστευτική πορεία: το πρώτο ρεύμα ήταν εκείνο που προήλθε από την πίεση των Αλβανών και τη σκληρή τουρκική διοίκηση, με προεξέχουσα τη δεσποτεία του Αλή πασά, το οποίο εξανάγκασε τους κατοίκους της Σαμαρίνας, του Περιβολίου, της Αβδέλας, της Σμίξης, της Μοσχόπολης, της Βλάστης και άλλων κοινοτήτων να αποδημήσουν σε όλο το χώρο της Άνω Μακεδονίας (στην Αχρίδα, το Μοναστήρι, το Κρούσοβο, το Μεγάροβο, το Τίρνοβο, τη Ρέσνα κ.α.), της Κεντρικής Μακεδονίας (στο Σέλι, τη Βέροια, τη Νάουσα, την Κατερίνη, τις Σέρρες κ.α.) και της Θεσσαλίας (στη Λάρισα, την Ελασσόνα κ.α.)⁹.

Το δεύτερο ρεύμα —πιο έντονο και πιο μαζικό— παρατηρήθηκε στα 1769, τότε που οι αλβανικές ορδές κατέστρεψαν τη Μοσχόπολη και ανάγκασαν τους βλαχόφωνους κατοίκους της να εγκαταλείψουν την πατρογονική τους γη και να μετεγκατασταθούν στην ευρύτερη περιοχή, όπως στην Κορυτσά, το Δελβινάκι, τα Ιωάννινα, την Αχρίδα, το Μοναστήρι, το Κρούσοβο, την Κλεισούρα, το Νυμφαίο, το Μεγάροβο κ.α., αλλά στη συνέχεια και σε ευρωπαϊκές πόλεις, όπως στη Βιέννη, τη Βουδαπέστη κ.α. Ακόμα οι Αλβανοί (Κολωνιάτες) επιτέθηκαν και σε άλλα χωριά της περιοχής και καταδίωξαν τους κατοίκους τους, όπως στο Λινοτόπι, τη Νικολίτσα, τη Γράμμοστα, τη Νίτσα¹⁰ κ.α. Πολλές φορές όμως οι Μοσχοπολίτες από τις νέες τους εγκαταστάσεις αποδημούσαν και σε άλλες περιοχές. Έτσι, για παράδειγμα, αφού κατέκλυσαν το Νυμφαίο (Νέβεσκα), στη συνέχεια μετοίκησαν σε οικισμούς της Ανατολικής Μακεδονίας, όπως στην Αλιστράτη, στη Νιγρίτα, στα Άνω και Κάτω Πορροία κ.α.¹¹. Το ίδιο έγινε και με τους Μοσχοπολίτες, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στη Βλάστη —τη «Μικρή Μοσχόπολη»¹²— και αργότερα μετοίκησαν στις Σέρρες, την Καβάλα, την Κωνσταντινούπολη κ.α.¹³.

8. Α. Βακαλόπουλου, *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1958 (και στον τόμο *Παγκαρπία Μακεδονικής Γης*, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 403-447).

9. Α. Μ. Κολτσίδα, *ό.π.*, σσ. 43-44, 49-54· του ίδιου, *Ιστορία της Βαβούσας. Απομνημονεύματα Αποστόλου Χατζή ή Τσαρουχά για τη Βαβούσα Ιωαννίνων του 19ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1997· Γ. Χ. Χιονίδη, *Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμ για τους Βλάχους της Ηπείρου και της Μακεδονίας στη διάρκεια του 19ου αιώνα και για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1984 (ανάτυπο από τον ΚΔ' τόμο των *Μακεδονικών* της Ε.Μ.Σ.).

10. Κ. Βακαλόπουλου, *Μακεδονία και Τουρκία 1830-1878*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 56.

11. Ιωακ. Μαρτινιανού, *Η Μοσχόπολις*, σ. 182 κ.εξ· Η. Ν. Anastase, *Aromânii (Comert, industrie, arte, expansiune, civilizatie)*, Focșani 1936, σ. 259.

12. D. Poponić, *O Cincarima* (Δ. Πόποβιτς, *Περί των Τσιντσάρων*, Βελιγράδι 1937² (στα σερβοκροάτικα), σ. 42.

13. Μ. Α. Καλινδέρη, *Ο βίος της κοινότητας Βλάστης επί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 60-62.

Με τις μετακινήσεις αυτές δημιουργήθηκαν στο χώρο της Άνω Μακεδονίας αξιόλογοι οικισμοί, οι οποίοι εξελίχθηκαν σε εμπορικές κοινότητες με οικονομικό και πολιτισμικό δυναμισμό. Οι αποδημίες των Μοσχοπολιτών, ειδικά προς το Μοναστήρι, συντέλεσαν στη διαμόρφωση μιας νέας πραγματικότητας, όσον αφορά στην εθνολογική σύνθεση της πόλης, αφού ο βουλγαρικός πληθυσμός ελαττωνόταν συνεχώς κάτω από την παρουσία του Ελληνισμού. Έτσι το Μοναστήρι, καθώς και το Κρούσοβο, το Μεγάροβο και άλλοι σημαντικοί οικισμοί, μετεξελίσσονταν σε δυναμικά εμπορικά κέντρα, όπου ο ελληνικός πληθυσμός κυριαρχούσε και δημιουργούσε ακμάζουσες και ανθηρές κοινωνίες¹⁴.

3. Στη διάρκεια αυτών των μετακινήσεων της εσωτερικής διασποράς¹⁵ εντάσσονται και οι Μοσχοπολίτες καραγωγείς και αγωγιάτες, οι οποίοι όργαναν κυριολεκτικά όλο το βορειοελλαδικό χώρο για την αναζήτηση αγορών, όπου διακινούσαν εμπορεύματα και τρόφιμα. Στα πλαίσια αυτών των εμπορικών δραστηριοτήτων, αλλά και για την κάλυψη των βιοποριστικών τους αναγκών, αναπτύχθηκαν και τα αντίστοιχα επαγγέλματα της επεξεργασίας του μαλλιού, της υφαντικής, της μαχαιροποιΐας, της υλοτομίας κ.ά.¹⁶. Οι Μοσχοπολίτες όμως είχαν να αντιμετωπίσουν τις διαρκείς επιθέσεις των Αλβανών αλλά και των Τούρκων, οι οποίοι τους τρομοκρατούσαν και τους καταλήστευαν τα εμπορεύματά τους. Αυτή η πίεση και η τρομοκρατία δυσκόλευε όχι μόνο την εμπορική δραστηριότητα, αλλά και τις κινήσεις της καθημερινής τους ζωής· πίεση που τους οδήγησε τελικά στη συγκρότηση των κυριότερων αντιστασιακών θυλάκων του αρματολικού ξεσηκωμού των Ελλήνων.

Γ'. Οι Μοσχοπολίτες στην εξωτερική διασπορά.

1. Οι Μοσχοπολίτες όμως κατέκλυσαν όχι μόνο τον εσωτερικό ελλαδικό χώρο αλλά και τις σερβικές και ευρωπαϊκές χώρες, όπου επιδόθηκαν με απόλυτη επιτυχία στον οικονομικό και κοινωνικό στίβο. Ιδίως ανάμεσα στα χρόνια 1718-1774 εγκαταστάθηκαν στο Σεμλίνο (Ζέμουν), στο Neusalz (το σημερινό Novi Sad) της Κροατίας, στο Temesvar, στα σπουδαιότερα οικονομικά κέντρα της Αυστρίας και της Ουγγαρίας και έφτασαν ακόμα μέχρι και την Πολωνία (στο Miskolcz και το Pospnam)¹⁷ κ.α.

Στις νέες τους διαμονές οι δραστήριοι και φίλεργοι Μοσχοπολίτες δούλεψαν υποδειγματικά, με μέθοδο και υπευθυνότητα και αναδείχθηκαν όχι μόνο μέσα στις ελληνικές παροικίες αλλά και στις ντόπιες κοινωνίες, οι οποίες μάλιστα χρωστούν πολλά στη γενναιοδωρία τους.

14. Γ. Κίζα, «Μεγάροβον», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 3 (1910) 241.

15. A. Wace - M. Thompson, *Οι Νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της Βόρειας Πίνδου*, Θεσσαλονίκη 1989 (μετάφραση του *The Nomads of the Balkans*, London 1914), *passim*.

16. Γενικές πληροφορίες: H. Holland, *Ταξίδι στη Μακεδονία και Θεσσαλία, 1812-1813*, Αθήνα 1989, σσ. 65-66· W. Leake, *Η Θεσσαλία, 1805-1810*, Βόλος 1969, *passim*· R. I. Lawless, «Η οικονομία και ο χώρος της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία», *Τρικαλινά* 1 (1981) 47-48.

17. Κ. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού*, σ. 369.

2. Συγκεκριμένα ο Πόποβιτς μας αναφέρει πως στα μέσα του 18ου αιώνα οι Μοσχοπολίτες έμποροι αποτελούσαν το ζωτικότερο οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά τμήμα πολλών σερβικών κέντρων. Οι περισσότεροι έμποροι, όπως τονίζει, της Κράινα (στην Κροατία) ήταν από τη Μοσχόπολη, είκοσι εννέα Μοσχοπολίτικες οικογένειες κατοικούσαν στο Σρεμ, είκοσι οχτώ αντίστοιχα στο Σεμλίνο, έξι στο Βελιγράδι και πάρα πολλές άλλες σε γειτονικές πόλεις και οικισμούς¹⁸.

Ειδικά η Μοσχόπολη είναι η πόλη που «κυριαρχεί» στο Σεμλίνο με τους απόδημους της, οι οποίοι την εγκατέλειψαν μετά την πρώτη καταστροφή της (1769). Στα χρόνια αυτά αξιόλογη οικονομική και κοινωνική θέση στην πόλη απέκτησαν οι Μοσχοπολίτικες οικογένειες του Νάστου και του Παναγιώτου. Και δεύτερο κύμα φυγής όμως συντελέστηκε από τη Μοσχόπολη προς το Σεμλίνο, μετά τη δεύτερη καταστροφή της κωμόπολης στα 1788. Ορόσημο στη νέα μεταναστευτική ορμή στάθηκε ο απαγχονισμός από τους Τούρκους των προυχόντων της Μοσχόπολης Θεοδώρου Βρέττα και του Ναούμ Γκούστα. Μέσα λοιπόν στη γενικευμένη φυγή των Μοσχοπολιτών, οι οποίοι ακολουθούσαν την πορεία των συγχωριανών τους που αποδημούσαν μετά την πρώτη καταστροφή τους στο Σεμλίνο, συγκαταλέγονταν και οι δυναμικές ελληνοβλαχικές οικογένειες του Ιωάννη Ζαφείρη, του Ναούμ Πεσχάρου και του Βρέττα Γκιόζα¹⁹.

Γενικά στις σερβικές χώρες ήταν έντονη η παρουσία των Μοσχοπολιτών. Ασχολούνταν αποκλειστικά με το εμπόριο και ζούσαν σε τέλεια οργανωμένες κοινωνίες, μαζί με τους άλλους απόδημους Ηπειρώτες και Δυτικομακεδόνες. Πολλά είναι εξάλλου τα εμπορικά τους σωματεία με τις γνωστές επωνυμίες στις σφραγίδες τους, όπως «Corpo Greco mercantile in Velissa - Σύστημα των πραγματευτών Ρωμαίων εν Βελισά Κιοπρουλού» στα Βελεσά, «Κοινότης των Ρωμαίων και Μακεδονοβλάχων» στο Σεμλίνο κ.ά. Μέχρι και «Graeca» ή «Communitas Hellenica» ονόμαζαν το Νεόφυτο-Νόβισατ (Novi Sad). Επιπλέον οι Μοσχοπολίτες και γενικά οι Έλληνες απόδημοι δεν εξελίχτηκαν μόνο σε περίφημους και δραστήριους εμπόρους, αλλά αποτέλεσαν τη σκεπτόμενη και ζώσα αστική τάξη, η οποία ζυμώθηκε με το ντόπιο στοιχείο και στην πορεία μετεξελίχτηκε στον κινητήριο μοχλό της σερβικής αφύπνισης²⁰.

3. Στην Αυστρία οι Μοσχοπολίτες παρουσίασαν θεαματική οικονομική και κοινωνική δραστηριότητα. Με βάση μάλιστα τη Βιέννη επέκτειναν τις επιχειρήσεις τους

18. D. Ρορονιέ, *ό.π.*, σσ. 50-51. Πληροφορίες για τις δραστηριότητες των Μοσχοπολιτών και γενικά των Ελλήνων στις περιοχές της Πελαγονίας και στις Γιουγκοσλαβικές χώρες: Κ. Βαβούσκου, *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος* (διάλεξις), Θεσσαλονίκη 1959 (Ε.Μ.Σ.-Ι.Μ.Χ.Α)· Ι. Παπαδριανού, *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου (18ος-19ος αι.)*. Διαμόρφωση της παροικίας, δημογραφικά στοιχεία, διοικητικό σύστημα, πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα, Θεσσαλονίκη 1988· του ίδιου, *Οι Έλληνες απόδημοι στις Γιουγκοσλαβικές χώρες (18ος-20ός αι.)*, Θεσσαλονίκη 1993.

19. Α. Μ. Κολτσίδα, *Ιδεολογική συγκρότηση*, σ. 59.

20. Εξάλλου αναγνωρίστηκε από τους Σέρβους ιστορικούς και λογίους το δαιμόνιο του ελληνικού στοιχείου, που το χαρακτήρισαν μάλιστα και «φορέα της σερβικής ιδέας». Ο Πόποβιτς τόνιζε ακόμα ότι το ανώτερο στρώμα και υλικά και πολιτιστικά, ένα είδος κοινωνικής αριστοκρατίας, το αποτελούσαν οι Έλληνες και οι εξελληνισμένοι Κουτσόβλαχοι. Και βέβαια πρώτιστα σ' αυτούς τους Κουτσόβλαχους —όχι φυσικά τους «εξελληνισμένους», αφού οι Κουτσόβλαχοι ήταν αυτόχθονες δίγλωσσοι Έλληνες— συμπεριλαμβάνονταν και οι δραστήριοι Μοσχοπολίτες.

στη Γερμανία, τη Βόρεια Ιταλία και τη Γαλλία. Στη Βιέννη τώρα, κυρίαρχη στάθηκε η Μοσχοπολίτικη οικογένεια Σίνα²¹, η οποία ανέλαβε όλο το εμπόριο της Κεντρικής Ευρώπης προς την Ανατολή κατά τα τελευταία χρόνια του 18ου αιώνα μέχρι και τα μέσα του επομένου²².

Γύρω στα 1786 ο Σίμων Σίνας εμφάνισε έντονη οικονομική παρουσία στη Βιέννη με τον εμπορικό του οίκο «Σίμων Γεωργίου Σίνας και Σία». Στα 1803 ο γιος του Σίμονα Σίνα, ο Γεώργιος, γίνεται αντάξιος του πατρός του και άνοιξε νέους ορίζοντες με νέες πολυδύναμες βιοτεχνικές και βιομηχανικές επιχειρήσεις. Από όλο τον υπόδουλο ελληνισμό και την Ανατολή μετέφερε στην Αυστρία βαμβάκι, μαλλί, καπνό και δέρματα, ενώ εξήγαγε αντίστροφα υφάσματα, σκεύη, εργαλεία, γυαλικά κ.ά. Στα 1814 αγόρασε μεγάλες εδαφικές εκτάσεις, με τις οποίες πλέον κατοχύρωσε την εικόνα του μεγαλοοικονομικού παράγοντα της Αυστρίας με αποτέλεσμα να γίνει τραπεζίτης με διεθνή φήμη, μέχρι το σημείο μάλιστα να χρηματοδοτεί ακόμα και κυβερνήσεις²³.

Ο Γεώργιος Σίνας στάθηκε ο ατέλειωτος οικονομικός και πολιτιστικός ζωοδότης για την Αυστρία: έκτισε το εργοστάσιο νηματουργίας στο Pottendorf, μεγάλα συγκροτήματα χαρτοποιίας στο Klein-Neusiedl, ανέλαβε την κατασκευή του σιδηροδρομικού δικτύου της Νότιας Αυστρίας²⁴, ενώ ίδρυσε συγχρόνως και τεράστια ατμοπλοϊκή εταιρεία στο Δούναβη, με την οποία θα διευκόλυνε όλο το διαμετακομιστικό εμπόριο από τη Βιέννη και τη Βουδαπέστη μέχρι την Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη και την Αλεξάνδρεια. Όσο για την Αυστρία, ο Γεώργιος Σίνας στάθηκε η ψυχή της Βιέννης, την οποία κόσμησε με ωραιότατα οικοδομικά αριστουργήματα, όπως την περίφημη ελληνική εκκλησία της Αγίας Τριάδας, τα επιβλητικά ελληνικά αρχοντικά, όπως το μέγαρο της οικογένειας Σίνα και την ίδρυση του Πολυτεχνείου της πόλης!

Με τον καιρό οι επιχειρήσεις του Γεωργίου Σίνα μεγάλωσαν ακόμα περισσότερο και με εμπορικούς αντιπροσώπους έφτασαν από τη Βιέννη στο Λονδίνο, το Παρίσι, τη Μασσαλία, τη Ρώμη, τη Γενεύη, το Άμστερνταμ, το Βερολίνο, τη Βαρσοβία, το Βουκουρέστι, την Οδησό, την Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη, την Αλεξάνδρεια, το Κάιρο, μέχρι και τις Ινδίες! Γενικά η εμπορική δραστηριότητα της Μοσχοπολίτικης οικογένειας Σίνα ήταν τεράστια και ανυπολόγιστη, γιατί μ' αυτήν καταξιώθηκε η ελληνική παρουσία στην Ευρώπη και έγινε δυνατή η μετακένωση στην υπόδουλη Ελλάδα όχι μόνο των οικονομικών αγαθών, αλλά και των πολιτισμικών και —το κυριότερο— των ιδεών και των διαφωτιστικών μηνυμάτων στο αγωνιζόμενο ελληνικό Γένος.

21. Η οικογένεια Σίνα πρωτοεγκαταστάθηκε στο Μοναστήρι, μετά πήγε στα Βελεσά και αργότερα στη Νις (Νίσσα), όπου δημιούργησε ένα τεράστιο εμπορικό δίκτυο που λειτουργούσε με αντιπροσώπους και κάλυπτε την αγορά της Βιέννης και της Βουδαπέστης.

22. Στέφ. Μπέττη, *Ηπειρωτική Ευποιΐα ή βιογραφική συλλογή Ηπειρωτών ευεργετών της Τουρκοκρατίας*, Γιάννινα 1982, σσ. 212-215 (όπου και βιβλιογραφία).

23. Ο Γεώργιος Σίνας, μαζί με τον Rotschild, στα 1829 δάνεισαν στην Πύλη 10 εκατομμύρια δουκάτα, ενώ στα 1833 μόνος του δανειοδότησε την κυβέρνηση της Βλαχίας και της Αυστροουγγαρίας!

24. Μέτοχοι στην Εταιρεία του γι' αυτά τα μεγάλα έργα ήταν οι δραστήριοι συμπατριώτες του έμπορου Μ. Δούμπας, Μ. Κιοπέκας, Ζώης Χαραμής, Γ. Γύρας κ.ά.

4. Οι Μοσχοπολίτες έφτασαν και στην Ουγγαρία, όπου δημιούργησαν ακμάζουσες κοινότητες με ελληνικά σχολεία, ελληνικές εκκλησίες, εμπορικά τετράγωνα με περίτεχνα κτίρια, κοινωφελή ιδρύματα και δημόσιες κατασκευές. Σπουδαία, με δυναμική κοινωνική και οικονομική δραστηριότητα ήταν η ελληνική κοινότητα στη Βουδαπέστη. Εκεί οι Μοσχοπολίτες Γεώργιος Χριστοδούλου, Αδάμ Γκίνας, Αλέξανδρος Λέπωρας, Σοφία Λύκα, Ναούμ Μέσκα κ.ά. έκτισαν τον επιβλητικό ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, με την οικονομική συμβολή άλλων κτίστηκε νοσοκομείο και ξενώνας για τους άπορους ομογενείς και βέβαια και η περίφημη κρεμαστή γέφυρα της Βουδαπέστης (1849) και το κτίριο της Ακαδημίας της Βουδαπέστης με χρήματα της γνωστής οικογένειας Σίνα²⁵. Ακόμα οι Μοσχοπολίτες δραστηριοποιήθηκαν και στην Πέστη, όπου έκτισαν ελληνικό σχολείο, στο οποίο διδάσκονταν αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, ιστορία, φιλοσοφία, λατινικά, ρητορική, εκκλησιαστική μουσική και ξένες γλώσσες.

Γενικά τα εμπορεύματα που διακινούσαν οι Μοσχοπολίτες έμποροι στην Ουγγαρία²⁶ ήταν τα είδη μαγειρικής (αλάτι, πιπέρι, λάδι, όσπρια, ρύζι), τα είδη οικιακής χρήσης (σαπούνη, βελόνες, μαχαίρια, χαρτί), τα είδη ένδυσης και υπόδησης (βαμβάκι, μετάξι, υφάσματα, μεταξωτά σιρότσια, υποδήματα), ποτά και είδη ζαχαροπλαστικής, δέρματα, ζώα, αρώματα κ.ά.

5. Το εμπορικό δαιμόνιο των Μοσχοπολιτών έφτασε και στη Βενετία, όπως μαρτυρούν τα ονόματα των εμπόρων, τα οποία καταγράφονται στα δηλωτικά έγγραφα των εμπορευμάτων που φορτώθηκαν στα 1741 και 1742. Ανάμεσα σ' αυτά διαβάζουμε και τα ονόματα των γνωστών εμπόρων από τη Μοσχόπολη, Δημήτριο Θεοδώρου και Λάζαρο Γεωργίου. Για τη διακίνηση των εμπορευμάτων τους προς τη Βενετία και άλλα ιταλικά λιμάνια²⁷, οι Μοσχοπολίτες κατευθύνονταν στο Δυρράχιο και την Αulώνα, όπου διατηρούσαν γραφεία και αποθήκες. Από εκεί έπλεαν την Αδριατική θάλασσα και μετέφεραν στο λιμάνι της Βενετίας και της Τεργέστης χαλιά, βελέντζες, κλινοσκεπάσματα, μαλλιά, μάλλινες κλωστές, μετάξι, σαγιάκια για κάπες, δέρματα κ.ά., ενώ επέστρεφαν με βελούδα, χρωματιστές τσόχες, μεταξωτές κλωστές, σιρότσια, μαντίλια, γυαλικά, ξηρούς καρπούς, σιδηρικά, μελάνη, καφέ, ζάχαρη, βιβλία, εκκλησιαστικά είδη κ.ά. Οι εμπορικές δραστηριότητες των Μοσχοπολιτών προς τα ιταλικά λιμάνια, από τη συνθήκη του Πασσάροβιτς και μετά, ήταν έντονες και στηρίζονταν

25. Α. Μ. Κολτσίδα, *Κουτσόβλαχοι. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες - Εθνολογική, λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 511.

26. Αξιόλογη επίσης εμπορική δραστηριότητα παρουσίασαν οι Μοσχοπολίτες και στη γνωστή για τα εκλεκτά κρασιά της καμόπολη Τοκάι ή Τοκάια, όπως την αποκαλούσαν, όπου μάλιστα στα 1769 ο γνωστός επιχειρηματίας Ιωάννης Κόντης είχε δημιουργήσει σπουδαία εμπορική εταιρεία. Ο Χριστόφορος Νάκας ακόμα συνέβαλε στην ανάπτυξη της γεωργίας με την επιτυχημένη καλλιέργεια του βαμβακιού στην Ουγγαρία, ενώ πολλοί άλλοι εμπορεύονταν τα εγχώρια ουγγρικά προϊόντα και τα διακινούσαν σε όλες τις μεγάλες αγορές της Ευρώπης. Για την έντονη παρουσία γενικά των Ελλήνων στην Ουγγαρία βλέπε στον Ούγγρο νεοελληνιστή Α. Horvath, «Εκπολιτιστική δράση της ελληνικής διασποράς», *Νέα Εστία* 28 (1940) 926.

27. V. Papahagi, *Aromânii Moscopoleni și comerțul venețian în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, București 1935, σ. 47 κ.εξ· Κ. Μέρτζιου, *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 209 κ.εξ.

κυρίως στην εξαγωγή του μαλλιού. Από το 1774 όμως το εμπόριο του μαλλιού, ακολουθώντας τις καλύτερες τιμές που του προσφερόταν, άλλαξε προσορισμό και διεξαγόταν προς τις κεντρικές ευρωπαϊκές χώρες²⁸ με επίκεντρο την Ουγγαρία.

6. Συνοψίζοντας εδώ, σημειώνουμε ότι οι δραστηριότητες των Μοσχοπολιτών απόδημων, εκτός του ελλαδικού χώρου, περιστρέφονταν γύρω από το εμπόριο των προϊόντων που παρήγαγαν στην ιδιαίτερη πατρίδα τους, επιδίδονταν όμως και σε δραστήριες επιχειρήσεις, οι οποίες τους αναγόρευσαν σε περίοπτα άτομα στην οικονομική ζωή των νέων τόπων όπου ζούσαν και εργάζονταν.

Οι Μοσχοπολίτες λοιπόν έμποροι κουβαλούσαν με τα καραβάνια τους τα φημισμένα χαλιά Μοσχόπολης —τα διακοσμημένα με ωραιότατα βυζαντινά σχέδια— τα σαγιάκια, τα κλινοσκεπάσματα, τις βελόντζες, τα μαλλιά, τα δέρματα κ.ά. σε όλες τις αγορές της Ευρώπης (Βενετία, Σεμλίνο, Βελιγράδι, Βιέννη, Βουδαπέστη και σε όλη την Αυστροουγγαρία, Βλαχία, Μολδαβία, Γερμανία κ.α.), αλλά και στην Ανατολή (Κωνσταντινούπολη²⁹, Σμύρνη κ.α.) κι αυτήν ακόμα την Αλεξάνδρεια και τις Ινδίες. Γνωστοί έμειναν εξάλλου οι Μοσχοπολίτες έμποροι για τις δυναμικές βιοτεχνικές και βιομηχανικές τους επιχειρήσεις (το θαύμα των Σιναίων).

Β.ΙΙ. Η μετακένωση του οικονομικού φαινομένου των Μοσχοπολιτών στον Ελληνισμό

1. Όπως είδαμε παραπάνω, οι Μοσχοπολίτες έμποροι κατέκλυσαν τη Βαλκανική και την Ευρώπη, όπου γνώρισαν μεγάλη οικονομική, πνευματική και πολιτιστική άνθιση. Ανέβηκαν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα και αναδείχτηκαν σε σπουδαίους και ρυθμιστικούς παράγοντες. Αυτή όμως η εξέλιξη επέφερε πολύ πιο μεγάλες θετικές επιδράσεις, τόσο στη γενέτειρα Μοσχόπολη, όσο και στον Ελληνισμό γενικότερα. Με την επιστροφή τους στον ελλαδικό χώρο μετακενώθηκε όλος ο «ευρωπαϊσμός» και ο προοδευτισμός τους διαφώτισε τον Ελληνισμό, συνέβαλε στην επαγρύπνηση και στην εθνεγερτικότητά του και δυνάμωσε την πολιτισμική διεργασία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους.

2. Η Μοσχόπολη γνώρισε μεγάλη οικονομική και πολιτιστική πρόοδο και μετεξελίχτηκε σε ένα περίλαμπρο αστικό κέντρο. Με τους εξήντα χιλιάδες κατοίκους της³⁰

28. Πάντως το εμπόριο προς τη Βενετία και γενικά προς τη Βόρεια Ιταλία μέσω Δυρραχίου σταδιακά άρχισε να ατονεί, μέχρι που τελικά σταμάτησε για τον επιπρόσθετο λόγο ότι έμποροι της Μοσχόπολης, αλλά και της Αχρίδας, της Μηλόβιστας και άλλων κοινοτήτων πολλές φορές καταστράφηκαν από τα ναυάγια προς τη Βενετία και γι' αυτό στράφηκαν πλέον στους χερσαίους δρόμους προς το Βελιγράδι και τη Γερμανία. Διαφωτιστικές σχετικές πληροφορίες μάς αναφέρει ο Βενετός Πρόξενος στο Δυρράχιο (2 Φεβρουαρίου 1761 —Κ. Μέρτζιου, *ό.π.*, σ. 276).

29. Στην Κωνσταντινούπολη οι απόδημοι Μοσχοπολίτες έμποροι, γύρω στα 1875-1880, οργάνωσαν —πλην των άλλων— τη φιλανθρωπική αδελφότητα «Ο Προφήτης Ηλίας». Με τα έσοδα από τη δράση της συντηρούνταν η εκκλησία του Προφήτη Ηλία στη γενέτειρά τους και βοηθούνταν οι άποροι συμπατριώτες τους, βλ. Ευλ. Κουρίλλα, «Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημία αυτής» *Θεολογία* 12 (1934) 321· Κ. Σκένδερη, *ό.π.*, σσ. 69-70.

30. Β. Χ. Ιωαννίδη, *Η αγωνία της Βορείου Ηπείρου*, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 29. Σύμφωνα με άλλους μελετητές η Μοσχόπολη, κατά την περίοδο της ακμής της (18ος αιώνας), είχε δώδεκα χιλιάδες ή ακόμα

από το 1750 περίπου, έγινε ο πνευματικός φάρος όχι μόνο της Ηπείρου αλλά και όλου του υπόδουλου Γένους, ήταν «αί Ἴθῆναι» των τουρκοκρατούμενων χωρών. Μέχρι την πρώτη καταστροφή της (1769), με τα μεγάλα κεφάλαια που συνέρρεαν από τους απόδημους Μοσχοπολίτες ενισχύθηκε σημαντικότερα η βιοτεχνία της πόλης, η οποία παρουσίασε ιδιαίτερη ανάπτυξη στον τομέα της αργυροχρυσοχοΐας, της υφαντικής και της ελαφράς μεταλλοτεχνικής. Έτσι τα χάλκινα και χρυσά κοσμήματα και μικροαντικείμενα (θήκες, διακοσμητικά, μικροτεχνήματα, επενδύσεις εικόνων και ιερών βιβλίων κ.ά.), τα περίφημα χαλιά —οι τάπητες οι οποίοι ήταν περιζήτητοι και σ' αυτή την Ανατολή ακόμα— και τα πλούσια σε ποιότητα και αντοχή μαχαίρια και γεωργικά εργαλεία κατέκλυσαν όλη την εσωτερική και —κυρίως— την εξωτερική αγορά και απέφεραν μεγάλα κέρδη στους εμπόρους τους.

Με τα συνεχή εμβάσματα των πλούσιων απόδημων και ευεργετών του εξωτερικού οι επτά συνοικίες της Μοσχόπολης γέμισαν με περίλαμπρα κτίρια. Την πρώτη θέση την πήραν οι εκκλησίες³¹ και φυσικά τα περίφημα σχολεία της. Το πρώτο σχολείο, το οποίο ιδρύθηκε το 1700, άρχισε να δραστηριοποιείται εντονότερα από το 1724 και έφτασε στην ακμή του το 1730 με το λόγιο Μοσχοπολίτη Ιωάννη Χαλκεία, ο οποίος είχε διδάξει στη Φλαγγίνειο Σχολή της Βενετίας, την οποία και διεύθυνε³².

Με την εισαγωγή της φιλοσοφίας το σχολείο αναβαπτίστηκε και έκτοτε αναφέρεται ως Ελληνική Σχολή. Στη συνέχεια απέκτησε ανώτερα προγράμματα σπουδών και αναγεννήθηκε με νέες ευρωπαϊκές ιδέες, ενώ από το 1744 μεταπήδησε σε ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα με την ονομασία «Νέα Ακαδημία». Ήταν τόσο οργανωμένη η εκπαιδευτική της δομή και τα προγράμματα σπουδών, ώστε η ακτινοβολία της γρήγορα ξεπέρασε τα όρια της περιοχής της και κατόρθωσε να εξελιχθεί στο σπουδαιότερο ελληνικό εκπαιδευτικό ίδρυμα όλων των Βαλκανίων. Η «Νέα Ακαδημία» ήταν το καύχημα των Μοσχοπολιτών³³, των ντόπιων³⁴ και των απόδημων, οι οποίοι και αναλάμβαναν τη χρηματική υποστήριξή της. Μεταξύ των άλλων μνημονεύουμε εδώ το βαθύπλουτο τραπεζίτη της Βιέννης Γεώργιο Σίνα³⁵, ο οποίος πρόσφερε μεγάλα ποσά και

και δεκαοχτώ χιλιάδες σπίτια (Ιωαν. Μαρτινιανού, *Συμβολαί*, σ. 24).

31. Ο 18ος αιώνας μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί το χρυσό αιώνα των εκκλησιών της Μοσχόπολης: το 1715 κτίστηκε η εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, το 1720 του Αγίου Αθανασίου, το 1724 του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, γύρω στα 1730 το μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου (κτίστηκε από τους Μοσχοπολίτες Γεώργιο Γκούτζια, Μιχαήλ Μελιγγέρη και Αντ. Σπιισιώτη, όλοι τους έμποροι), το 1752 των Δώδεκα Αποστόλων και του Προφήτη Ηλία, το 1760 του Αγίου Χαραλάμπους κ.ά. Συνολικά υπήρχαν 23 βυζαντινές εκκλησίες με 75 ιερείς (Βασ. Ιωαννίδη, *ό.π.*, σ. 29).

32. Α. Ε. Καραθανάση, *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1986², σ. 112.

33. Αξιομνημόνευτο είναι ότι οι πλούσιες συντεχνίες και τα σωματεία της πόλης ανελάμβαναν συνολικά όχι μόνο τη συντήρηση της Σχολής αλλά και την πληρωμή των δασκάλων, τη φιλοξενία των μαθητών της ευρύτερης περιοχής, τη λειτουργία του ορφανοτροφείου και τις υποτροφίες των ντόπιων και ξένων μαθητών.

34. Από τους πρώτους που συνέβαλαν στην ανέγερση της «Νέας Ακαδημίας» ήταν ο αρχιεπίσκοπος Αχριδών Ιωάσαφ και οι πρόκριτοι Γεώργιος Μάνος, Θεόδωρος Μπάλλας και Αναστάσιος-Κωστής Μόσχας, όλοι τους Μοσχοπολίτες.

35. Οι Μοσχοπολίτες ήταν υπερήφανοι για την οικογένεια Σίνα και την τιμούσαν ιδιαίτερα, ενώ στα 1878 έδωσαν την επωνυμία «Σίνας» στο Φιλεκπαιδευτικό τους Σύλλογο. Ακόμα στα πλαίσια των πολιτιστικών τους δραστηριοτήτων διατηρούσαν και την περίφημη «Κάσσαν των πτωχών» για τη βοήθεια των

πολύτιμα βιβλία, καθώς επίσης και τη συνδρομή των άλλων ευεργετών της Αν. Καξαντζή και Μιχαήλ Κιοπέκα, αλλά και άλλων³⁶.

Στα 1750 η «Νέα Ακαδήμεια» απέκτησε με τις παραπάνω συνδρομές περίλαμπρο κτιριακό συγκρότημα με δεκάδες αίθουσες και ευρύχωρους χώρους, με θαυμάσια βιβλιοθήκη και εγκαινιάζεται έτσι μια ακόμα —πιο λαμπρή— εποχή στην ελληνική εκπαίδευση και την παιδεία της με το «Ελληνικό Φροντιστήριο», το νέο όνομα πλέον της Σχολής. Με τους νέους της διευθυντές Θεόδωρο Καβαλλιώτη³⁷, έναν από τους αξιολογότερους Διδασκάλους του Γένους με έντονη πνευματική και μορφωτική καλλιέργεια, και τον ιερομόναχο Δανιήλ Μοσχοπολίτη το «Ελληνικό Φροντιστήριο» παρουσίασε ακόμα πιο μεγάλη εκπαιδευτική δραστηριότητα.

Η Μοσχόπολη όμως έμεινε γνωστή και για το περίφημο ελληνικό της τυπογραφείο, το δεύτερο μετά την Κωνσταντινούπολη³⁸ και το πρώτο στις τουρκοκρατούμενες περιοχές. Το τυπογραφείο μεταφέρθηκε από τη Βενετία από τον ιερομόναχο Γρηγόριο Κωνσταντινίδη, που θεωρείται και ο ιδρυτής του, εγκαινιάστηκε γύρω στα 1730 και λειτούργησε μέχρι την καταστροφή της πόλης (1769). Αποτέλεσε τον αστείρευτο φάρο των ελληνικών γραμμάτων και της Ορθοδοξίας με τις αξιολογότερες θεολογικές και φιλολογικές εκδόσεις και συνετέλεσε στην ακόμα παραπέρα διάδοση της πνευματικής ακτινοβολίας του Ελληνισμού.

3. Η τεράστια οικονομική και πνευματική ανάπτυξη της Μοσχόπολης δεν περιοριζόταν μόνο σ' αυτήν και την ευρύτερη περιοχή της, αλλά «μεταβολιζόταν» σύγχρονα σε όλο το βαλκανικό χώρο και προετοίμαζε το Νεοελληνικό Διαφωτισμό για την αναγέννηση του Έθνους. Και βέβαια μόλις τελείωσε ο Αγώνας και η Ελλάδα απέκτησε την ανεξαρτησία της, όλο το οικονομικό φαινόμενο των Μοσχοπολιτών επενδύθηκε στην Αθήνα, η οποία κοσμήθηκε από περίλαμπρα οικοδομήματα και ιδρύματα.

Έτσι ο Γεώργιος Σίνας έσπευσε και έκτισε το Αστεροσκοπείο της Αθήνας (1842, σε σχέδια του Δανού αρχιτέκτονα Θεόφιλου Χάνσεν). Το έργο του, μετά το θάνατό του (1856), το συμπλήρωσε ο εξίσου σπουδαίος εθνικός μας ευεργέτης, ο γιος του Σίμωνα Σίνας, ο οποίος πρόσφερε τεράστια ποσά για το νεόδμητο ελληνικό κράτος: ίδρυσε την Ακαδημία των Αθηνών (1875, σε σχέδια Χάνσεν —η γνωστή μας Σιναία Ακαδημία) και εμπλούτισε με πολύτιμα και πανάκριβα όργανα το Αστεροσκοπείο της Αθήνας. Οι τρεις λοιπόν Σιναίοι, ο Σίμων ο πρεσβύτερος και οι εθνικοί ευεργέτες, ο Γεώργιος —ο γιος— και ο Σίμων ο νεότερος —και βέβαια μέσα από αυτούς οι Μοσχοπολίτες— δεν αποτέλεσαν μόνο το καύχημα του ελληνισμού στην καρδιά της αριστοκρατικής Ευρώπης, αλλά απέδειξαν έμπρακτα ότι ο πλουτισμός τους δεν ήταν

φτωχών και ανήμπορων συμπολιτών τους.

36. Πολλοί από αυτούς ανέλαβαν να εκδώσουν βιβλία λογίων και δασκάλων, όπως ο Μοσχοπολίτης έμπορος Χατζή Μιχάλης Γκούστας, ο οποίος χρηματοδότησε το βιβλίο «Πίστις» του ιερομόναχου Νεκταρίου Τέρπου, δασκάλου της Νέας Ακαδημίας, το οποίο τυπώθηκε το 1732 στη Βενετία.

37. Για τη ζωή και το έργο του Θεοδώρου Καβαλλιώτη, βλ. Ε. Ν. Κεκριδίδη, *Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης (1718;-1789). Ο Διδάσκαλος του Γένους*, Καβάλα 1991.

38. Ε. Ν. Κεκριδίδη, *ό.π.*, σ. 44 σημ. 12, όπου και βιβλιογραφία.

συναρτημένος αποκλειστικά με το προσωπικό τους συμφέρον αλλά με το γενικό, το ελληνικό, με το συμφέρον ολόκληρου του Ελληνικού Έθνους³⁹.

Γ. Συνοψίζοντας, τονίζουμε τελικά ότι οι Μοσχοπολίτες έμποροι, λόγιοι⁴⁰ και διανοητές, εκπολιτιστές και ευεργέτες: 1) στάθηκαν οι άξιοι πρεσβευτές των ελληνικών οραμάτων και ιδεών και συνέβαλαν αποφασιστικά στη μεταστροφή της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης αλλά και των κυβερνήσεών τους υπέρ των ελληνικών δικαιών, και 2) με τις οικονομικές τους δραστηριότητες δημιούργησαν το δίαυλο μέσα από τον οποίο εισέρευσαν τα ιδεολογικά και πολιτισμικά αγαθά στον ελληνικό χώρο. Έτσι με αυτή τη μετακένωση το υπόδουλο Γένος ήρθε σε επαφή με τις φιλελεύθερες ιδέες της Ευρώπης, μπήκε στη διαδικασία και του δικού του διαφωτισμού και διεργάστηκε και την αντίστοιχη εθνεγερτική και πολιτισμική του αναγέννηση.

Δ.1. Μεγάλη η συμβολή λοιπόν της Μοσχόπολης στα δύσκολα χρόνια του Ελληνισμού. Οι Μοσχοπολίτες δούλεψαν με πείσμα όχι μόνο για τον εαυτό τους, αλλά κυρίως για την Ελλάδα. Η Μοσχόπολη όμως των εξήντα χιλιάδων κατοίκων στον αιώνα της ακμής της, μετά την καταστροφή της το 1769 έχασε βέβαια την παλιά της αίγλη και ορφάνεψε από το δυναμικό ελληνοβλαχικό της στοιχείο. Παρόλα αυτά όμως στον Αγώνα του 1821 βοήθησε οικονομικά την Επανάσταση, αν και η άλλοτε πολυάνθρωπη πόλη αριθμούσε μόλις διακόσιες πενήντα οικογένειες, όπως μας αναφέρει ο Αρσβαντινός (1850).

2. Στη συνέχεια άρχισε σιγά σιγά να κτίζει και πάλι επάνω στα ερείπιά της. Στις αρχές του αιώνα ζούσαν στη Μοσχόπολη γύρω στους χίλιους πεντακόσιους κατοίκους⁴¹, αργότερα όμως (1912-1916) αυξήθηκαν σε τέσσερις έως πέντε χιλιάδες⁴². Και όπως πάντα η ελληνική συνείδηση ζούσε στις ψυχές τους το ίδιο έντονα και δυναμικά. Έτσι το 1914, τότε που εκδηλώθηκε το κίνημα για την αυτονομία της Β. Ηπείρου, οι Μοσχοπολίτες εντάχθηκαν στις γραμμές του με το οδυνηρό αποτέλεσμα μιας νέας καταστροφής, τον Οκτώβριο του 1916, από τα άτακτα αλβανικά σώματα του Σαλή Μπούτκα⁴³. Λίγο αργότερα, το Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς, την αποτέλειωσαν και οι Γάλλοι, οι οποίοι συμπλήρωσαν τις λεηλασίες των Αλβανών με την αρπαγή των ιερών της κειμηλίων.

39. Αυτή την προσφορά των Μοσχοπολιτών προς το Ελληνικό Έθνος την αναγνώρισε η Ελληνική Πολιτεία. Ο Ιωάννης Καποδίστριας έγραφε, μεταξύ των άλλων, στο Σίμονα Σίνα: *Έδεχθημεν μετά πολλής εὐγνωμοσύνης τὴν ποσότητα τῶν 2.007 δισητήλων, τὰ ὁποῖα μετὰ τῶν ἐν Βιέννῃ συμπολιτῶν σας Γραικο-Βλάχων προσφέρετε δωρεὰν εἰς τὰ δημόσια τῆς Ἑλλάδος καταστήματα...* (Α. Μ. Κολτσιδα, *Κουτσόβλαχοι*, σ. 508).

40. Εκτός από τους Μοσχοπολίτες λόγιους και γενικά πνευματικούς ανθρώπους, οι οποίοι αναφέρθηκαν μέχρι τώρα, συγκαταλέγονται και οι θεολόγοι-φιλόλογοι Διονύσιος Μάντουκας και Αμβρόσιος Πάμπερης, ο ιατροφιλόσοφος Ιωάννης Αδάμης, οι λόγιοι Αθαν. Στήριος, Δημ. Προκοπίου και Αθαν. Πάμπερης κ.ά.

41. Δ. Καλλιμάχου, «Νέαι Ελληνικαί πόλεις. Ο πολιτισμός της Μοσχόπολεως», *Παναθήναια* 27 (1913-1914) 5. Πρβλ. και Σ. Σακελλαρίδη, «Περί Μοσχόπολεως», *Πανδώρα* 9 (1858-1859) 45.

42. Θ. Α. Βελλιανίτου, *ό.π.*, σσ. 228-229.

43. Σ. Ι. Παπαδόπουλου, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 165.

3. Χάθηκε λοιπόν η περήφανη παλιά Μοσχόπολη. Το χρέος της όμως το εκπλήρωσε στο ακέραιο: στα δύσκολα χρόνια του 18ου-19ου αιώνα δραστηριοποιήθηκε και συνέδραμε με την οικονομική και πολιτισμική της άνθιση στη διαφωτιστική εγρήγορση του Ελληνισμού και την ανόρθωση του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους.

SUMMARY

Andonis Koltsidas

THE ECONOMIC ACTIVITIES OF THE MOSCHOPOLITANS AS A FACTOR
IN THE TRANSFUSION OF ENLIGHTENMENT AND CULTURE INTO THE GREEKS

By the 17th century, the Moschopolitans were enjoying an autonomous and independent economic life. In the 18th century, however, their commercial activity reached its most spectacular stage of development, as they traded their products in Greece and, more especially, in the Balkans and Europe. The émigré Moschopolitan merchants rose to the higher social echelons of the communities in Europe and, with their enterprising craft-trade and industrial operations, they played a part in regulating the economy.

When they returned to Greece, all their progressive ideas were transfused into their native city, Moschopolis, which became a splendid urban centre with a great deal of commercial and intellectual activity, and into all the Greeks. Thus their economic phenomenon i) played a decisive part in enlightening the subjugated Nation and waking it up to the War of Independence by introducing liberal, progressive ideas; and ii) strengthened the Greeks' developmental process by bringing in intellectual and material benefits and the financial contributions and donations of the Moschopolitan Great National Benefactors for works of cultural development in the newly established Greek state.